

Dit document is opgesteld naar aanleiding van het deelprogramma Wederopbouw van de visie Erfgoed en Ruimte en is een nadere uitwerking van de kernkwaliteiten zoals die genoemd zijn in bijlage 3 van de Visie Erfgoed en Ruimte.

Utrechtse Heuvelrug

De Groep en omgeving

Toonbeeld van de wederopbouw

Inhoud

Wederopbouw: tonen van een tijdperk	pagina 2
Methodiek en leeswijzer	pagina 3
Wederopbouwperiode	pagina 4
Vóór de wederopbouw	pagina 8
Ruimtelijke analyse	pagina 10
– Massa-ruimte	pagina 12
– Verkaveling	pagina 14
– Ontsluiting	pagina 16
– Water	pagina 18
– Groen	pagina 20
– Bebouwing	pagina 22
– Bijzondere elementen	pagina 24
Huidige situatie	pagina 26
Kernkwaliteiten	pagina 27

Wederopbouw: tonen van een tijdperk

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in 2011 dertig wederopbouwgebieden geselecteerd uit de periode tussen 1940 en 1965. In deze periode is een groot deel van Nederland opnieuw ingericht. Dat gebeurde op een totaal andere manier dan vóór de oorlog. De geselecteerde gebieden geven met elkaar een goed beeld van hoe er gedacht, gebouwd en ingericht werd en kunnen worden beschouwd als toonbeelden van de Wederopbouwperiode. Ze onderscheiden zich nationaal of zelfs internationaal, bijvoorbeeld vanwege de kwaliteit van de architectuur of als bijzonder voorbeeld van stedenbouw of landschapsinrichting. De Rijksdienst heeft de gebieden in drie gebiedstypen ingedeeld: de wederopbouwkeren (herstelde oorlogsschade), de naoorlogse woonwijken (planmatige opgezette uitbreidingswijken) en de landelijke gebieden (agrarische ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden).

Wederopbouw is één van de vijf prioriteiten uit de rijksnota Kiezen voor karakter, de rijksvisie op erfgoed en ruimte die op 15 juni 2011 door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu namens het kabinet is aangeboden aan de Tweede en Eerste Kamer (TK 2010-2011, 32 156 nr. 29).

De selectie als wederopbouwgebied zorgt in de eerste plaats vooral voor meer aandacht en waardering. Daarnaast wil het Rijk stimuleren dat de bijzondere eigenschappen, de kwaliteiten van de Wederopbouwgebieden, ook in de toekomst herkenbaar aanwezig blijven en als cultureel erfgoed een rol van betekenis spelen in de ruimtelijke ordening.

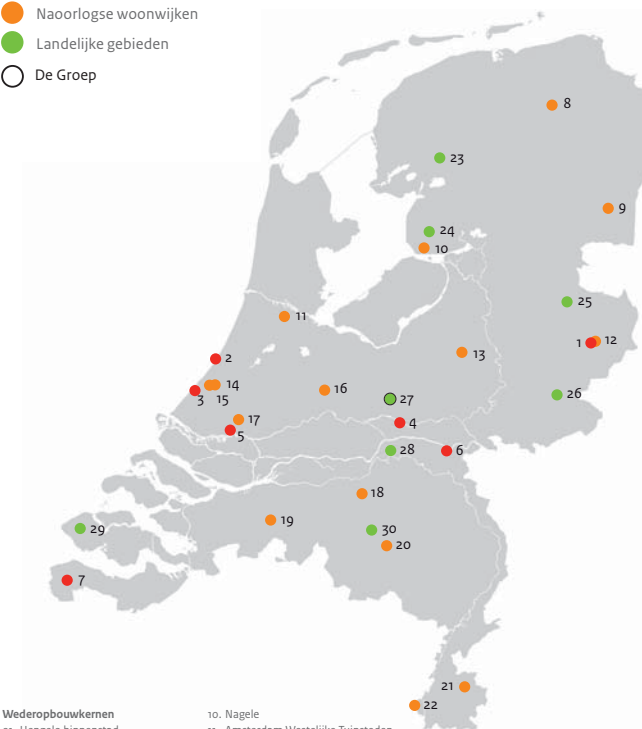
In lijn met de Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg (TK 2009-2010, 32 156 nr. 13) wordt hier in juridische zin invulling aangegeven – niet door aanwijzing als beschermd stads- of dorpsgezicht – maar als uitvloeisel van de verplichting om cultuurhistorie onderdeel te laten zijn van de belangenafweging in het kader van de totstandkoming van bestemmingsplannen, zoals opgenomen in artikel 3.1.6 lid 5 onder a van het Besluit ruimtelijke ordening.

Nu zo'n zestig jaar na de realisatie bouw of aanleg, zijn deze wederopbouwgebieden als gevolg van maatschappelijke en sociaaleconomische veranderingen, object van (ingrijpende) vernieuwingsoperaties. De uitdaging hierbij is om ontwikkelingen en vernieuwing hand-in-hand te laten gaan met het behoud van het bijzondere karakter van deze gebieden.

Kennis, inzicht en begrip van de cultuurhistorische waarden van de wederopbouwgebieden en hun ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis zijn van belang bij het maken van weloverwogen keuzes in de planvormingsprocessen. Dit gebiedsdocument is bedoeld ter ondersteuning hiervan en brengt de bijzondere kernkwaliteiten van De Groep in beeld: de ruilverkaveling/ontginning van De Groep.

30 wederopbouwgebieden

- Wederopbouwkeren
- Naoorlogse woonwijken
- Landelijke gebieden
- De Groep

Wederopbouwkeren
 01. Hengelo binnenstad
 02. Katwijk aan Zee Boulevardzone
 03. Den Haag Atlantikwallzone
 Kijkduin-Zorgvliet
 04. Rhenen binnenstad
 05. Rotterdam oostelijke binnenstad
 06. Nijmegen binnenstad
 07. Oostburg

Naoorlogse woonwijken
 08. Groningen De Wijert-Noord
 09. Emmen Emmerveer, Angelse en Emmerhout

10. Nagele
 11. Amsterdam Westelijke Tuinsteden
 12. Hengelo Klein Driene I en II
 13. Apeldoorn Kerschoten
 14. Den Haag Mariahoeve
 15. Leidschendam-Voorburg
 De Heuvel Prinsenhof
 16. Utrecht De Halve Maan
 17. Rotterdam Ommoord
 18. Den Bosch Plan Zuid/De Pettelaar
 19. Breda De Heuvel
 20. Eindhoven 't Hooft
 21. Heerlen Vrieheide
 22. Maastricht De Pottenberg

Landelijke gebieden
 23. Skarsterlân Haskerveenpolder
 24. Noordoostpolder
 25. Vriezenveen
 26. Berkelland Beltrum I
 27. De Groep en omgeving
 28. Maas en Waal-West
 29. Veere Walcheren
 30. Boxtel en Best De Scheeken

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Methodiek en leeswijzer

De methodiek is er op gericht de kernkwaliteiten uit de Wederopbouwperiode te analyseren en herkenbaar in beeld te brengen. Als basis voor de ruimtelijke analyse zijn bestaande studies gebruikt, waar nodig aangevuld met een veldbezoek om de bureaustudie te toetsen. In het colofon van dit document is opgenomen welke studies en rapporten als basis gebruikt zijn voor dit gebiedsdocument. De inhoudelijke focus van de gebiedsdocumenten ligt op de Wederopbouwperiode en de actuele situatie van het gebied. Om de context van de ontwikkelingen te begrijpen, zijn waar nodig relevante ontwikkelingen uit andere tijdsperiodes meegenomen in de analyse.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de wederopbouwperiode in het algemeen en de specifieke ontwikkelingen met betrekking tot landelijke gebieden (agrarische ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden) in het bijzonder. In de erna volgende hoofdstukken wordt ingezoomd op het onderhavige gebied en wordt door middel van een gebiedsanalyse geuid wat de specifieke kernkwaliteiten zijn die dit gebied tot een wederopbouwgebied van nationaal belang maken.

Bron: Nationaal Archief

Wederopbouwperiode

Nederland maakte tussen 1945 en 1965 een ongeken­de transformatie door. In ruimtelijk, economisch en in sociaal­maatschappelijk opzicht veranderde ons land ingrijpend. Na de Tweede Wereldoorlog was veel landelijk gebied, gebouwde omgeving en infrastructuur zwaar beschadigd geraakt, stonden onder water of lagen compleet in puin. Het herstel van de oorlogsschade en de wederopbouw begon al in de oorlog. Steden en dorpen herrezen uit het puin dankzij krachtige samenwerking en een sterke centrale sturing. In deze periode zijn veel innovatieve en ongeken­de ontwerpen gerealiseerd, zowel bij stedelijk herstel en uitbreiding als bij de herinrichting van het landelijk gebied en de aanleg van nieuw land.

Vooroorlogse ontwikkelingen

Vóór de oorlog was er al de wens om het platteland te moderniseren. Nederland liep achter op het gebied van landbouwmechanisatie en landbouwgronden waren niet of nauwelijks ontsloten voor gemotoriseerd vervoer. Hiervoor werd het instrument ruilverkaveling ingezet om de inrichting van het landelijk gebied te verbeteren. In 1924 kwam hiervoor de eerste Ruilverkavelingswet tot stand. Er was vaak sprake van drie met elkaar samenhangende omstandigheden die nadelig werkten: versnipperd grondbezit, kleine, slecht bereikbare percelen en een slechte ontwatering. Door herverdeling van gronden ontstonden aaneengesloten eenheden grond.

Modernisering van de landbouw

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond er grote politieke en maatschappelijke aandacht voor de modernisering van het platteland. Bovendien heerste er grote overeenstemming over het doel en het resultaat van de modernisering. Drijvende kracht achter de landbouwhervormingen was Sicco Mansholt, zelf boer en minister van Landbouw in zes kabinetten in de

periode 1945-1958. Waar in de jaren 20 en 30 nog volop ontginningen en inpolderingen plaatsvonden, werd tijdens de Wederopbouwperiode vooral ingezet op een effectievere en efficiëntere landbouw door schaalvergroting, rationalisering en modernisering van de agrarische bedrijfsvoering. Men richtte zich op agrarische productieverbetering. Het eerste doel hiervan was de eigen voedselvoorziening: met de Hongerwinter nog vers in het geheugen, wilde men Nederland zelfvoorzienend maken. Ten tweede was productieverbetering nodig voor de export van landbouwproducten. Het landelijk gebied speelde dan ook een belangrijke rol bij het herstel en de groei van de Nederlandse economie. Ten derde was de vernieuwing van de agrarische sector gericht op verbetering van de positie en leefomstandigheden van de boeren.

Ruilverkavelingen en het landschapsplan

Na 1945 werden ruilverkavelingen steeds omvangrijker en complexer, waardoor het bestaande juridische kader niet meer voldeed. De ruilverkavelingswet werd daarom in 1954 gewijzigd. Ruilverkavelingen die onder de nieuwe ruilverkavelingswet van 1954 vielen, werden daarom ook wel aangeduid als ruilverkavelingen 'nieuwe stijl'. Naast de belangen voor de agrarische sector voorzag de wet nu ook in diverse andere functies, zoals infrastructuur, recreatie, streekverbetering en ontgroning en natuur- en cultuurwaarden. Een 'landschapsplan' werd een verplicht onderdeel van ieder ontwerp voor een ruilverkaveling of herinrichting. Het landschapsplan had tot doel om een harmonie te vinden tussen de herstructurering van de landbouw en de inrichting van het landschap. Overigens was vanaf 1944 het opstellen van een landschapsplan in feite al gangbaar: zo werd hiermee als eerste in Walcheren geëxperimenteerd. Ook voor De Scheeken (1944) en Beltrum (1950) is een landschapsplan opgesteld. Bij de wetswijziging van 1954 is deze werkwijze formeel vastgelegd.

Grootschalige ruilverkaveling leidde tot de herinrichting van honderdduizenden hectares cultuurgrond. Verspreide percelen werden samengevoegd en nieuwe (landbouw)wegen zorgden voor een verbeterde ontsluiting. Aan deze wegen werden nieuwe boerderijen gevestigd. Een typerend kenmerk van veel ruilverkavelingsgebieden is dat veel naoorlogse boerderijen bij hun akkers en weilanden zijn gebouwd en niet meer in dorpen liggen. Maatregelen voor een betere ontwatering waren onder andere de aanleg van drainage, nieuwe gemalen, het rechte trekken en verdiepen van waterlopen, de aanleg van nieuwe waterlopen en diepploegen. Door het beplantingsplan was er ook aandacht voor beplanting langs de wegen en om en bij de erven. Om variatie en hiërarchie in het landschap aan te brengen werden verschillende soorten en dichtheden beplanting gebruikt.

Het platteland en de bevolking waren in de eerste helft van de twintigste eeuw sterk achter gebleven op de ontwikkeling in de steden. Naast de fysieke verbetering van gebieden werd daarom ook de sociale structuur verbeterd door middel van streekverbeteringsplannen. In de streekverbeteringsgebieden werd met overheidssteun met een voorlichtingsprogramma getracht het boerengezin te moderniseren. Er was aandacht voor plattelandsvrouwen in hun rol als boerin en huisvrouw. En met de scholing van agrariërs kon de bedrijfsmodernisering verbeterd worden.

Inrichting van nieuw land

Bij de inrichting speelden bodemreliëf, waterhuishouding, (beoogde) bebouwing en (verwacht) grondgebruik een rol. Ook werden cultuurhistorische elementen en structuren soms gehandhaafd en in het landschap opgenomen. Het gaat bijvoorbeeld om landschapselementen als eendenkooien, molens, dijken en boomlinten. Creatieve oplossingen van

ingenieurs en landschapsarchitecten voor complexe ruimtelijke en waterstaatkundige vraagstukken, vernieuwde constructiewijzen en architectuur, standaardisering en de in het landschap aangepaste groenaanleg zijn kenmerkend voor de naoorlogse landinrichting.

Wederopbouw De Groep

Dit document gaat over het gebied De Groep e.o (Veenendaal). Dit gebied is door de RCE op basis van de volgende drie kenmerken aangewezen als gebied van nationaal belang:

De Groep e.o. (Veenendaal)

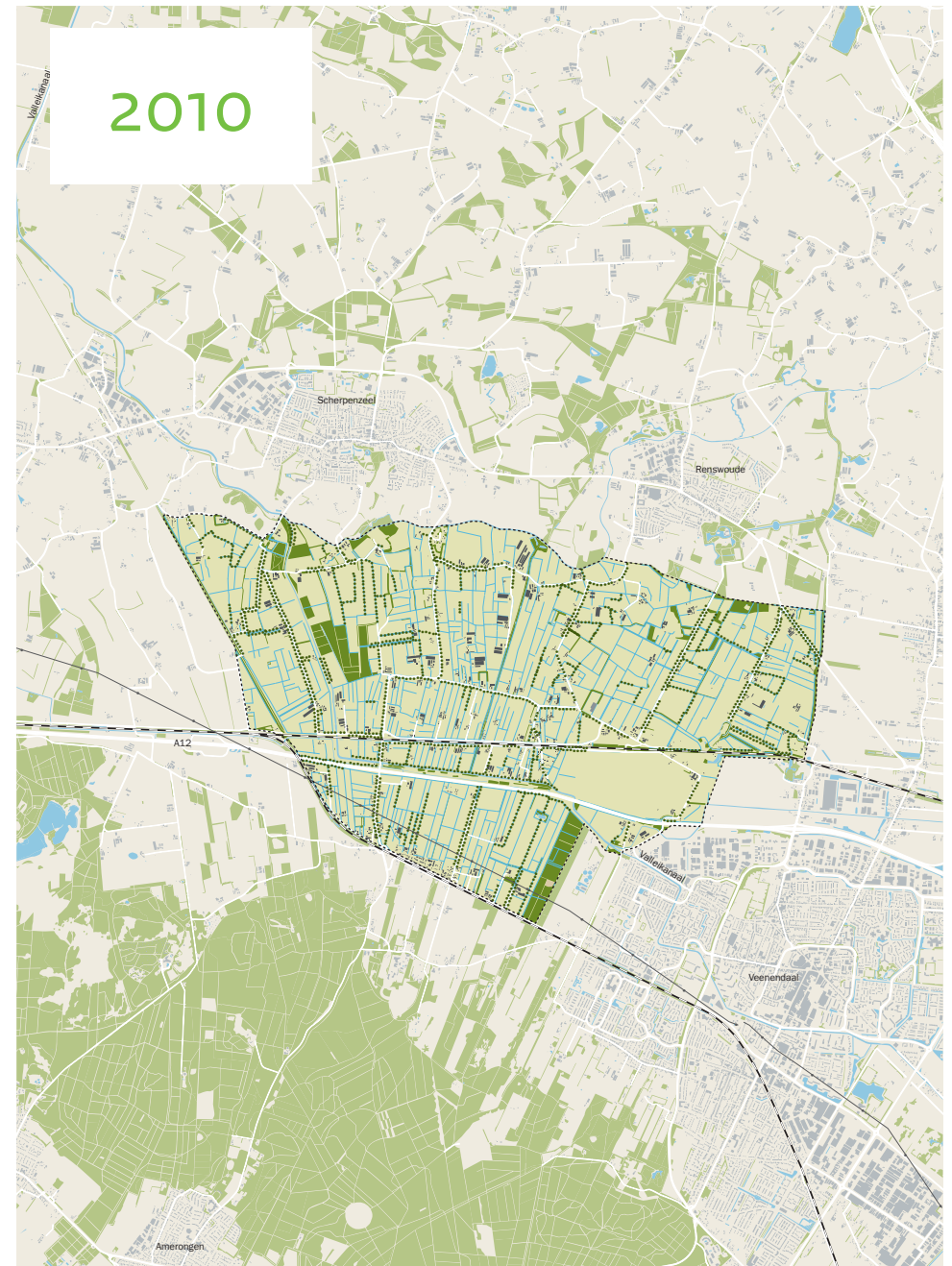
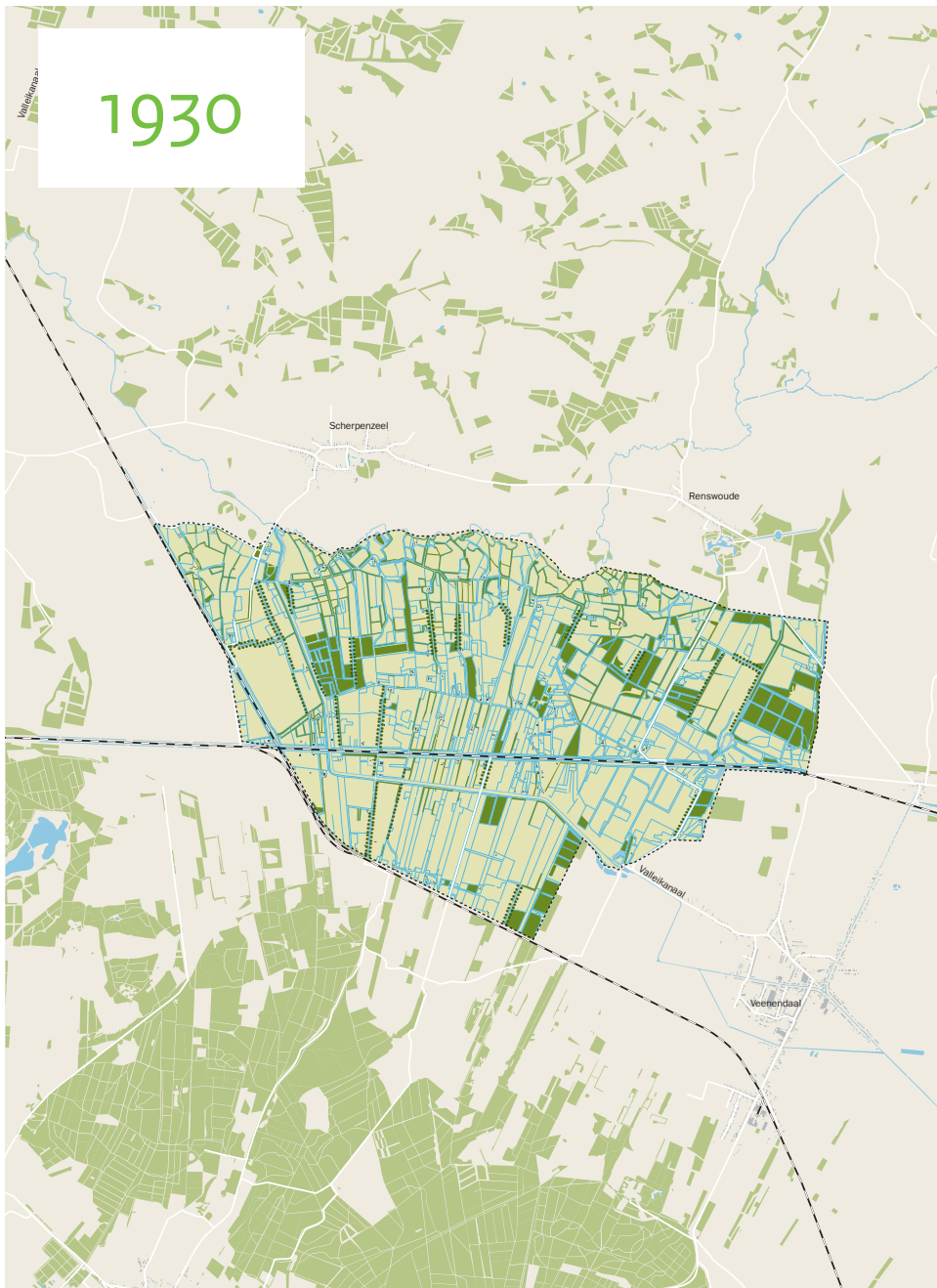
- open en halfopen landschap met (indirecte) sporen van oorlogsschade en herstel tijdens WO II
- vele boerderijen uit de vroege wederopbouw
- samenhang en contrast met Grebbelinie

Voor het opstellen van dit document zijn de volgende bron-documenten geraadpleegd: 'de Atlas van de Wederopbouw Nederland 1940-1965'; 'Wederopbouwlandschappen: de laag van maakbaarheid, onderzoek naar Haskerveenpolder en De Groep' (Feddes Olthof en Franz Ziegler) en het Rijksmonumentenregister (website RCE).

Positie van De Groep ten opzichte van de Grebbelinie. (Afbelding: Provincie Utrecht)

Vóór de wederopbouw

Het Wederopbouwgebied De Groep en omgeving ligt rond het buurtschap De Groep op de overgang van de Utrechtse Heuvelrug naar de Gelderse Vallei. Het gebied maakt onderdeel uit van het dekzandlandschap langs de flank van de Utrechtse Heuvelrug. Het gebied ligt tamelijk vlak, op ongeveer 5 meter + NAP. Een uitzondering hierop is de Emminkhuizenberg die een hoogte heeft van 21 meter + NAP. In het midden van de negentiende eeuw waren in het buurtschap De Groep en het omliggende gebied ca. 75 (boeren)woningen aanwezig; een eeuw later ongeveer 100.

Door en langs het gebied loopt een aantal landschappelijke en infrastructurele lange lijnen die al voor de Wederopbouwperiode aanwezig waren: de 17de eeuwse Slaperdijk, de 18de eeuwse Groeperkade, de 19de eeuwse spoorlijnen Utrecht-Arnhem en Rhenen-Amersfoort het 20ste eeuwse Valleikanaal en de militaire verdedigingslijn de Grebbelinie. Deze lijnelementen worden hieronder kort toegelicht.

Slaperdijk

Ten noorden van De Groep ligt de Gelderse Vallei. Dit is van oudsher een nat gebied dat onder invloed stond van overstromingen van de Rijn en vanuit de Zuiderzee. Om Amersfoort te beschermen tegen overstromingen van de Rijn is rond 1653 de Slaperdijk dwars door de Gelderse Vallei aangelegd. De dijk belette de zuidelijke gronden echter om af te wateren naar het noorden. Daarom zijn er in het begin van de 18de eeuw drie afsluitbare duikers in de Slaperdijk gemaakt in de zuidoosthoek van De Groep, bij de Roode Haan.

De Grebbelinie

De Grebbelinie is een militaire verdedigingslinie tussen de Rijn en de Zuiderzee. De linie is vanaf de 16de eeuw voortdurend aangepast en verbeterd. Op plekken waar toegangswegen de moerassige Gelderse Vallei kruisten, zijn schansen aangelegd.

Van Veenendaal tot aan de Eem bij Amersfoort is een liniedijk aangelegd. De Grebbelinie is in het gebied De Groep prominent aanwezig. In de 18de eeuw is de verdedigingslinie in het gebied De Groep uitgebreid, omdat de hogere gronden van de Emminkhuizenberg een gemakkelijk door de vijand te nemen acces vormden. In deze periode is de Groeperkade aangelegd, met daaraan het Werk aan de Engelaar. Aan de noordrand van de Emminkhuizenberg is als extra bescherming de Linie van Juffrouwwijk gemaakt. De Batterij op de Schalmdijk is in 1786 aangelegd in het kader van de verbetering van de Grebbelinie en was bestemd voor de afsluiting en verbetering van de Slaperdijk en de bescherming van de Juffersluis. In de Tweede Wereldoorlog is de Grebbelinie in 1940 (door de Nederlanders) en in 1945 (door de Duitsers) in stelling gebracht.

Spoorwegen

Door de aanleg van de spoorwegen van Utrecht naar Arnhem (1845) en van Amersfoort naar Rhenen en Kesteren (1886) werd het gebied van strategisch belang: de Grebbelinie lag min of meer parallel met de spoorweg Amersfoort-Rhenen

Het Valleikanaal

Het Valleikanaal is tussen 1935 en 1941 aangelegd in het kader van de werkverschaffing. Het kanaal had zowel een militaire als civiele functie: deels als extra toevoeging aan de versterking van de Grebbelinie en deels om de water-staatkundige situatie van het gebied te verbeteren. Ook zorgde het kanaal voor de afwatering van de Gelderse Vallei, waardoor bijvoorbeeld het noordelijk grondgebied van Amersfoort bebouwd kon worden. Voor de aanleg van de 37 km lange hoofdwatgang, beginnend bij Rhenen en eindigend in de Eem bij Amersfoort, is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande watgangen. In het gebied van de Groep is de Broekerwetering onderdeel geworden van het Valleikanaal.

Het afwisselend halfopen en open landschap met coulissen is tussen 1900 en 1940 van aanzien veranderd, doordat er bosbeplanting is gekapt. Verder is aan het tracé van de A12 al voor 1940 gewerkt; de uitvoering van het tracé nabij de groep heeft in de Wederopbouwperiode plaatsgevonden.

Ruimtelijke analyse

Eind 1939 is een gedeelte van het gebied geïnundeerd, omdat de Groep een kwetsbaar gebied was doordat de Grebbelinie en het Valleikanaal bij de spoorwegkruising een bajonetvormige knik maken. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hebben de Nederlandse troepen vrijwel alle bebouwing en houtopstanden weggehaald, om een vrij schootsveld vanaf de Grebbelinie te creëren. Bij de inval van de Duitse groepen in mei 1940 is er in het gebied een korte strijd geweest. De ontstane schade zorgde voor veel schadeclaims. Kort na de Nederlandse capitulatie begon men met herstel en gedeeltelijke herinrichting van De Groep. Een flink deel van de schadeclaims is in 1940-1942 gehonoreerd. Nog tijdens de oorlog werden veel boerderijen opnieuw opgebouwd om de landbouwproductie zoveel mogelijk doorgang te laten vinden. Dit Wederopbouwproject werd gecoördineerd door de Rijksoverheid en de boerderijen werden gebouwd in opdracht van de MAVOG, 'MAteriaal VOorziening Grebbe'. De overheid ontwikkelde richtlijnen voor de wederopbouw, toetste de architectenkeuze en controleerde bouwtekeningen. De uitvoering vond plaats in opdracht van het in 1940 opgerichte Bouwbureau District Veenendaal, onder supervisie van J.A. Ringers (maar feitelijk geleid door H. W. Bredero en A.

Kraayenhagen). Het ging hierbij alleen om het herstel van hetgeen beschadigd was, zonder ambitie voor vernieuwing. Het herstel ging door totdat medio 1942 een (vrijwel totale) bouwstop werd afgekondigd om alle middelen en activiteiten voor Duitse defensiedoeleinden vrij te maken.

In De Groep is niet alleen schade ontstaan tijdens de eerste oorlogsfase. In de laatste oorlogsmaanden is de Grebbelinie opnieuw in staat van verdediging gebracht, dit keer door Duitse troepen. Hierdoor is zware gevechtsschade ontstaan. De afwikkeling van de oorlogsschade heeft lang geduurd. Een deel van de vervangende bouwwerken is pas jaren na de oorlog tot stand gekomen. Tijdens de herstelwerkzaamheden heeft naast agrarische nieuwbouw ook beperkt landschapsherstel plaatsgevonden.

Een ander belangrijk onderdeel van de inrichting in het gebied in de Wederopbouwperiode is de voortgang van het rijkswegenplan uit 1927. De Rijksweg 12 (de huidige A12) liep in de plannen van Rijkswaterstaat tussen Den Haag en De Klomp en door De Groep. Door de Duitsers is de weg in 1940

Globale tijdlijn

Vóór de ruilverkaveling (ca. 1930-1940)

- Tracebepaling Rijksweg 12 (A12) en start aanleg (nog niet bij de Groep)
- Aanleg Valleikanaal
- Inundatie (1939)

Ruilverkaveling (ca. 1940-1970)

- Sloop en het verwijderen van groen en boerderijen (na uitgebreide documentatie)
- Uitvoering aanleg A12, al tijdens WOII, gereed na WOII
- Schadeherstel 1940-1942 + beperkte ruilverkaveling tot bouwstop (1942)
- Schadeherstel na 1945
- Ruilverkavelingen (o.a. Heiligenbergerbeek, 1969)
- Verbreding hoofdwatergangen

Kriegswichtig (van belang voor de oorlog) verklaard en de weg zou daarmee worden doorgetrokken richting Duitsland. Toen in 1942 de bouwstop werd afgekondigd, waren de grondlichamen al grotendeels klaar. Na de oorlog is de weg alsnog gerealiseerd.

Gedeeltes van De Groep zijn opgenomen in een aantal kleine ruilverkavelingsplannen rondom de beken, waaronder het ruilverkavelingsplan de Lunterse Beek I. Deze ruilverkavelingsplannen bevatten relatief kleine aanpassingen, zoals het verbeteren van bestaande waterlopen en aanpassingen ten behoeve van de eigendomsgrenzen. Verder is in deze plannen de Lunterse Beek verbreed en rechter getrokken. Het westelijke deel van de Groep is in de jaren zestig onderdeel gaan uitmaken van de ruilverkaveling Heiligenbergerbeek I-IV. Dit ruilverkavelingsgebied bevindt zich oostelijk langs de Grebbelinie en omvat ongeveer 5.500 hectare. De ruilverkaveling is vanaf halverwege de jaren vijftig voorbereid. Het plan is uiteindelijk aangevraagd in 1964 en vastgesteld in 1969. Het voornaamste doel van het ruilverkavelingsplan was om de slechte waterbeheersing en de gebrekkige ontsluiting in het gebied te verbeteren ten behoeve van de landbouw. Door de reeds uitgevoerde herstelwerkzaamheden was het aanzien van het gebied al gewijzigd voordat deze ruilverkaveling plaatsvond. Voor het overige gebied binnen De Groep zijn geen ruilverkavelingsplannen opgesteld.

Ontwerpgedachte

Voordat de bebouwing werd weggehaald is er vrij nauwkeurig gedocumenteerd wat er aan bebouwing aanwezig was en in welke staat van onderhoud dit verkeerde. Vervolgens is de bebouwing op basis van deze documentatie gereconstrueerd, waarbij er niet altijd een exacte kopie werd teruggebouwd, maar wel een boerderij van gelijke waarde en met stijlkenmerken uit de omgeving en van vóór de sloop.

Voor zover bekend is voor de herstelwerkzaamheden en voor de kleine ruilverkavelingsplannen rondom de beken geen integraal plan met een achterliggende ontwerpgedachte opgesteld. Voor de ruilverkaveling Heiligenbergerbeek is wel een ruilverkavelingsplan en een landschapsplan (N.M. de Jonge en J. Boon) opgesteld. In het plan is rekening gehouden met de bestaande landschappelijke structuur en de verschillende landschapstypen in het gebied. Ook wordt in het plan specifieke aandacht besteed aan maatregelen voor de toenemende openluchtrecreatie.

Massa-ruimte

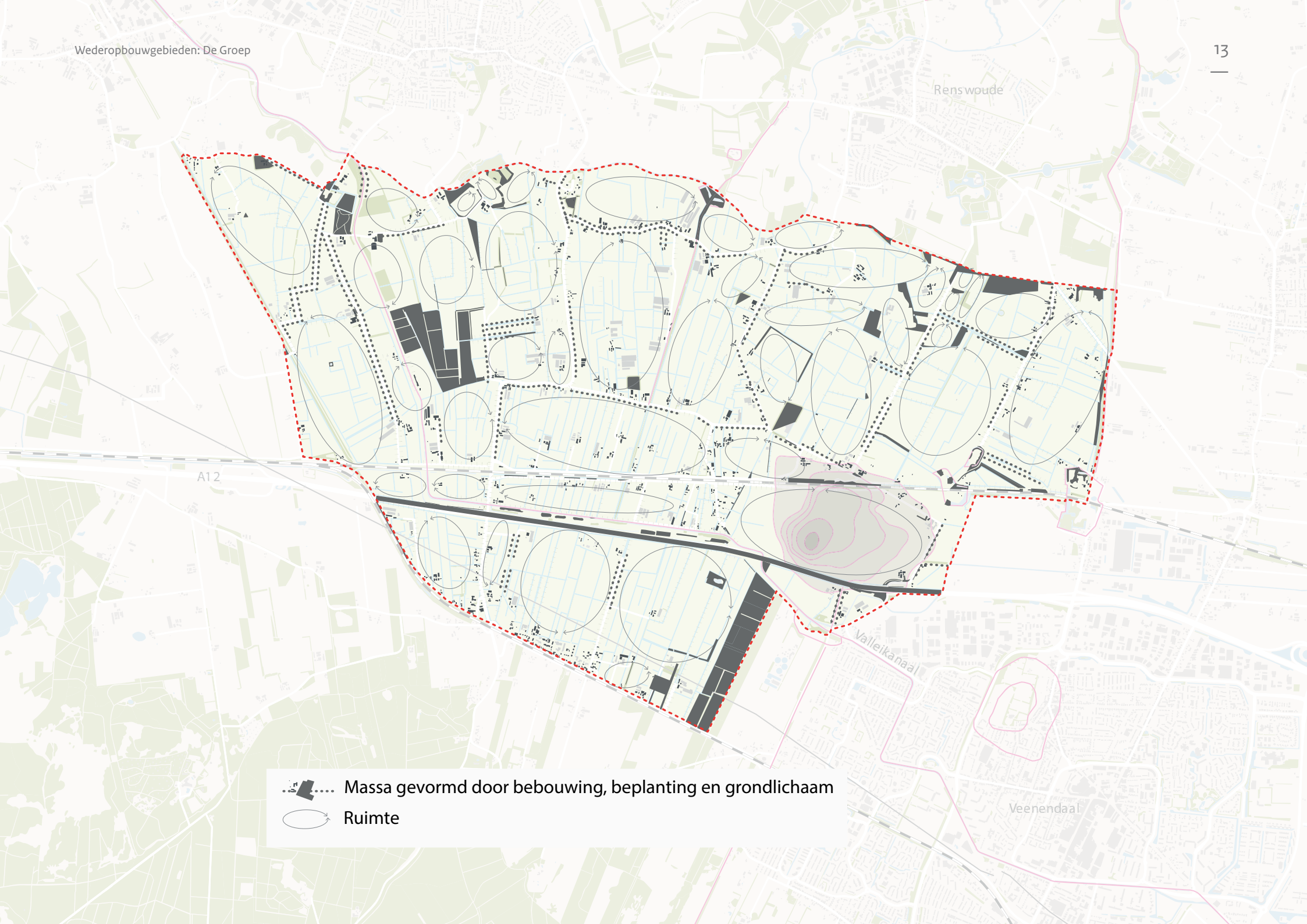
Vlak voor en in de oorlog heeft een kaalslag van het landschap plaatsgevonden. In de Wederopbouwperiode is door nieuwe aanplant geprobeerd het vooroorlogse landschap (deels) te herstellen. Over het algemeen zijn de ruimtes groter gebleven dan voor de oorlog, maar heeft er geen opvallende schaalvergroting van het landschap plaatsgevonden. Door de realisatie van de A12 is het landschap ten zuiden van De Groep doorsneden.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Vooroorlogse massa-ruimte verhouding nagenoeg hersteld.

Landschappelijke ruimte tussen de Heuvelsesteeg en de Spoorlaan

- Massa gevormd door bebouwing, beplanting en grondlichaam
- Ruimte

Verkaveling

De Groep is een kleinschalig verkaveld landschap gebleven, waarbij de oorspronkelijke verkaveling grotendeels behouden is gebleven. Ook het verschil tussen de slagenverkaveling in het zuiden en de blokverkaveling in het noorden is intact gebleven.

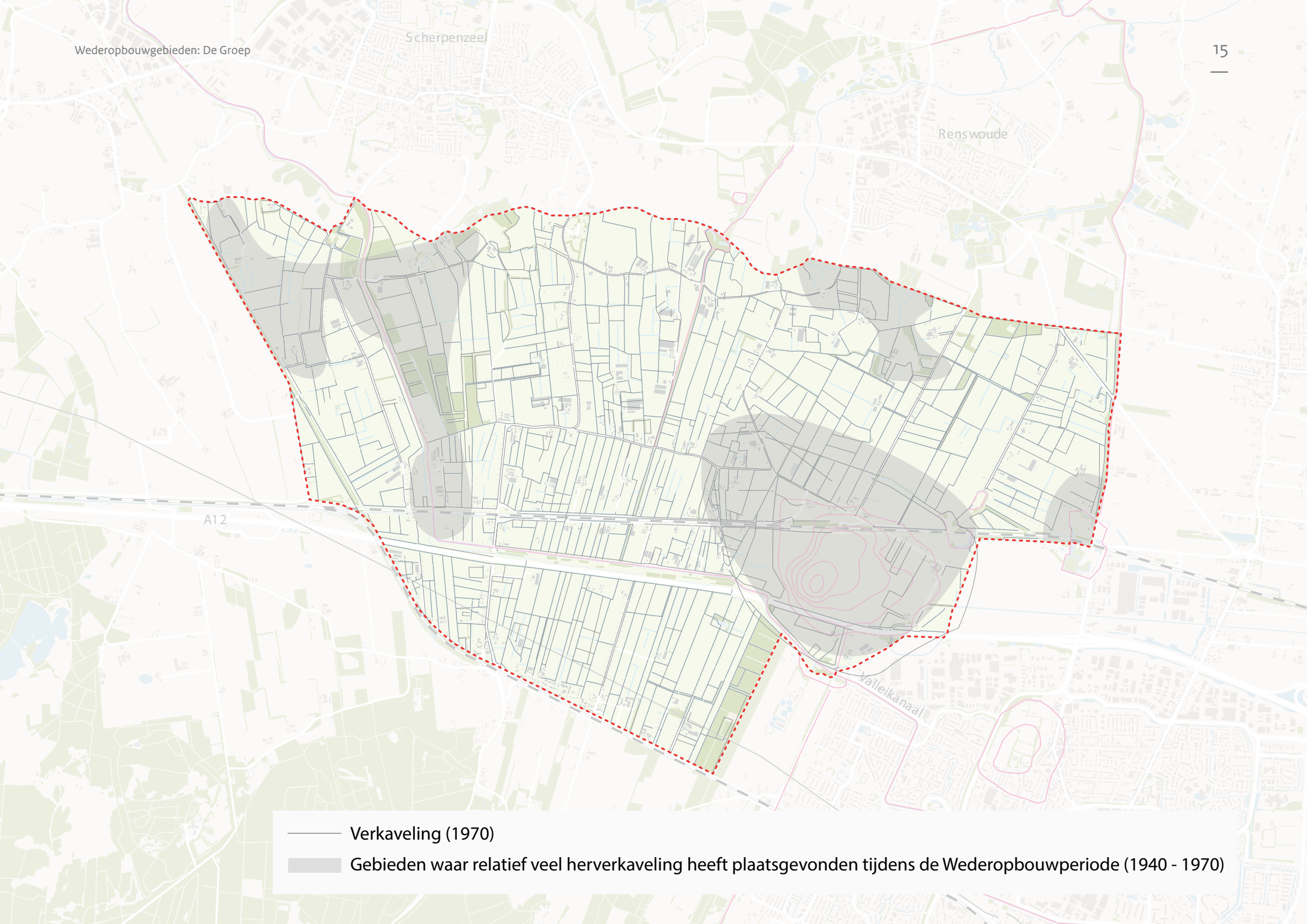
Wel hebben op en nabij de Emminkhuizerberg, bij de beekzone en in het noordwesten van het gebied enige veranderingen in de verkaveling plaatsgevonden. Hier is de verkaveling met name grootschaliger geworden.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Verkavelingsstructuur nagenoeg gehandhaafd.
- Kleinschalige verkaveling grotendeels gehandhaafd.
- Behoud van verschil tussen slagenverkaveling in het zuiden en blokverkaveling in het noorden.

Blokverkaveling in het noorden van De Groep

— Verkaveling (1970)

■ Gebieden waar relatief veel herverkaveling heeft plaatsgevonden tijdens de Wederopbouwperiode (1940 - 1970)

Ontsluiting

De Rijksweg 12 (de huidige A12) is in de Wederopbouwperiode aangelegd. De weg loopt met een flauwe bocht langs de voet van de Emminkhuizerberg. Deze weg is niet van betekenis voor de ontsluiting van het gebied zelf, maar heeft een grote invloed op de ruimte en het landschap.

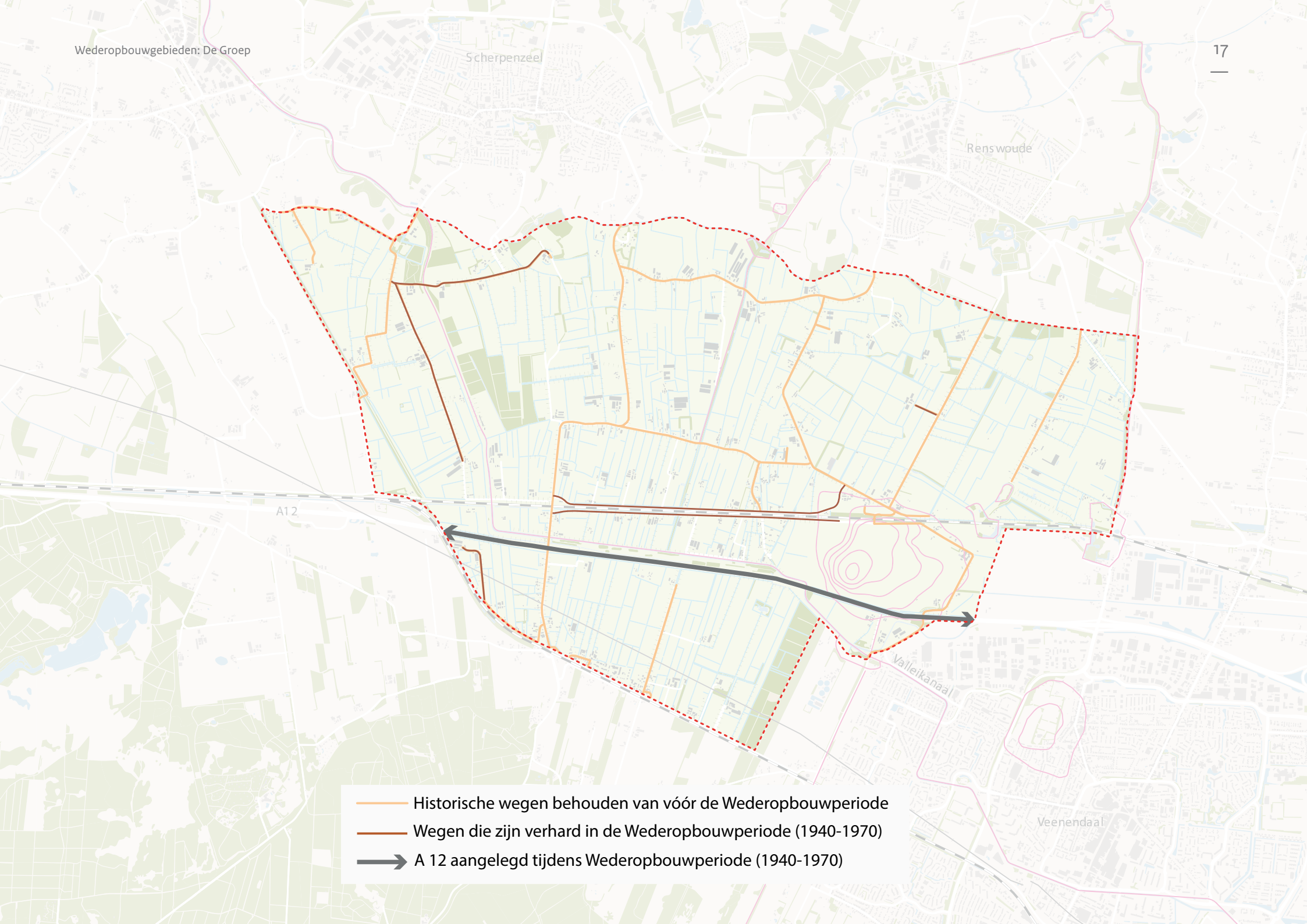
De wegen die als aan te leggen wegen in het Ruilverkavelingsplan Heiligenbergerbeek zijn opgenomen, zijn in het deelgebied De Groep deels niet uitgevoerd. Wel zijn tijdens de ruilverkaveling enkele bestaande wegen verbeterd en zijn enkele grindwegen verhard.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Verbeterde en/of verharde wegen.
- Realisatie Rijksweg 12 (A12).

De Steeg, een voorbeeld van een weg die verhard is tijdens de Wederopbouwperiode

- Historische wegen behouden van vóór de Wederopbouwperiode
- Wegen die zijn verhard in de Wederopbouwperiode (1940-1970)
- ➔ A 12 aangelegd tijdens Wederopbouwperiode (1940-1970)

Water

Net als bij de meeste ruilverkavelingen is ook hier op onderdelen de waterhuishouding verbeterd. Ruimtelijk is hierbij weinig veranderd. De Lunterse Beek is rechter getrokken en tijdens de uitvoering van het ruilverkavelingsplan Heiligenbergerbeek zijn het Valleikanaal en enkele hoofdwatergangen verbreed.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Rechtgetrokken Lunterse Beek.
- Verbrede Valleikanaal en enkele hoofdwatergangen.
- Schaalvergroting in het slotenpatroon op enkele plekken.

Het Valleikanaal

Scherpenzeel

Scherpenzeel

Renswoude

A12

A12

Valleikanaal

- Slotenpatroon (1970)
- Gebieden waar de waterhuishouding verbeterd is tijdens de Wederopbouwperiode (1940-1970)
- - - Rechtgetrokken beek tijdens de Wederopbouwperiode (1940-1970)
- Verbreding van het Valleikanaal en enkele watergangen (ruilverkavelingsplan 1969)

Groen

Voor en tijdens de oorlog is in het gebied veel groen verwijderd. Zo is destijds op diverse plaatsen de bos- en wegbeplanting gekapt en is het dichte patroon van kavelgrensbeplantingen verwijderd.

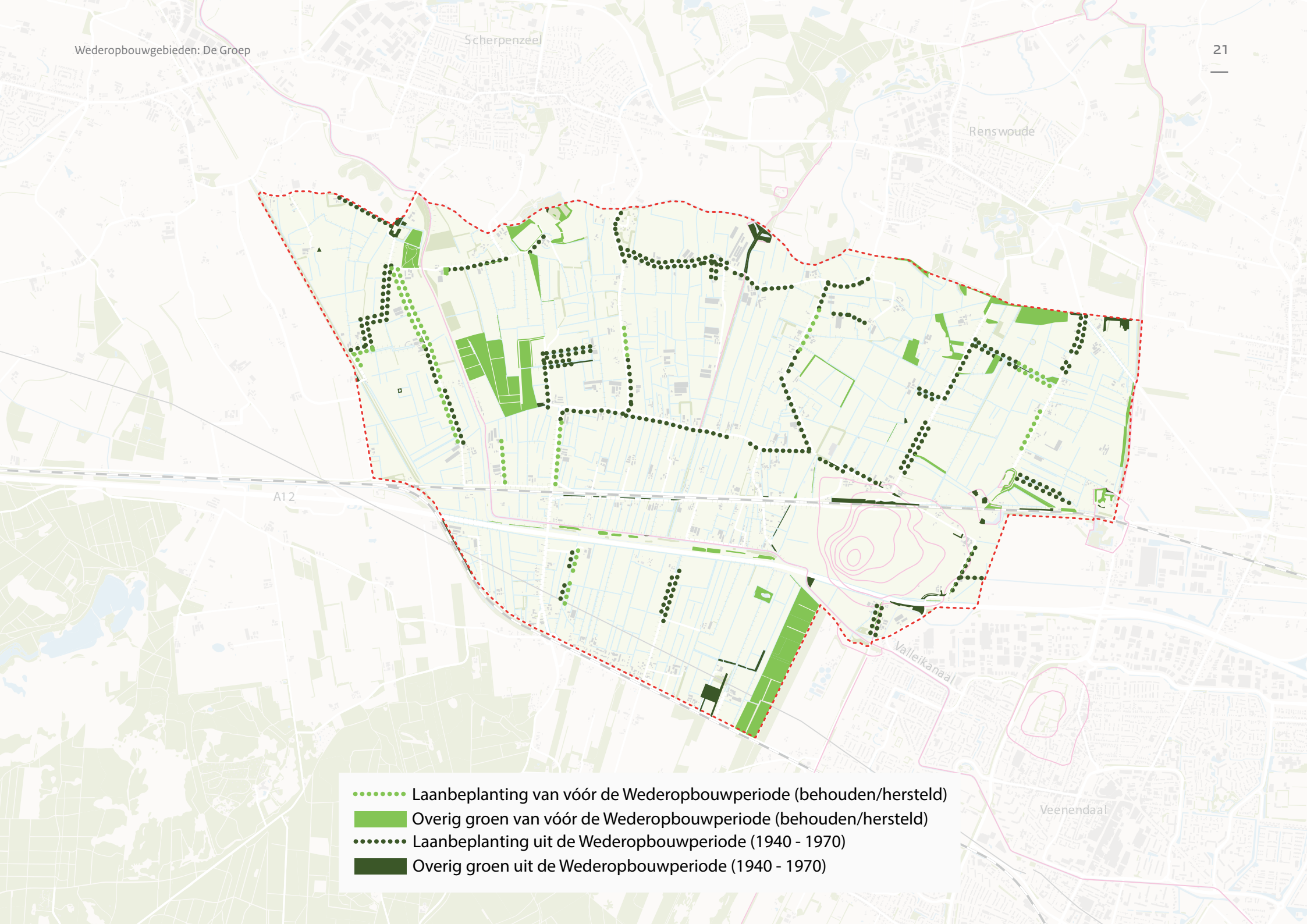
In de Wederopbouwperiode is het kleinschalige landschap weer hersteld door de beplanting terug te brengen. Zo zijn de overgebleven bos- en wegbeplantingen vaak behouden of hersteld door het aanplanten van nieuw groen. De percelen zijn door linten of bosjes van hoge, halfhoge en lage begroeiing gescheiden, dan wel 'verkamerd'. In de Wederopbouwperiode is ook nieuwe laanbeplanting toegevoegd.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Herstelde groenstructuur door nieuwe aanplant na oorlogsschade.
- Nieuwe beplanting (laan en groen).

Laanbeplanting uit de Wederopbouwperiode langs de Heuvelsesteeg

- Laanbeplanting van vóór de Wederopbouwperiode (behouden/hersteld)
- Overig groen van vóór de Wederopbouwperiode (behouden/hersteld)
- Laanbeplanting uit de Wederopbouwperiode (1940 - 1970)
- Overig groen uit de Wederopbouwperiode (1940 - 1970)

Bebouwing

Zowel in 1940 als in 1945 is de Grebbelinie in stelling gebracht en zijn er boerderijen gesloopt en beschadigd. Langs de hele Grebbelinie zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog boerderijen gesloopt en herbouwd. De boerderijen zijn destijds waarschijnlijk voornamelijk gesloopt om een vrij schootsveld te creëren. Mogelijk zijn ook boerderijen afgebroken die onherstelbare waterschade hadden opgelopen tijdens de inundatie. Van de 300 Wederopbouwboerderijen in de Gelderse Vallei staan er 92 boerderijen in het gebied De Groep. Opvallend is dat de Wederopbouwboerderijen in de inundatievelden van de Grebbelinie liggen.

De ontwerpen zijn vooral van lokale architecten en bouwkundigen, waaronder E. Stemerding, gebr. Pothoven, G. De Geit, en T. Hoogevest, Bureau Nieuwenhuis & Brouwer en W. Muis. De boerderijen zijn mede hierdoor verschillend van vorm en karakter. Sommige Wederopbouwboerderijen zijn herkenbaar aan een herinneringstegel met vlammen, klimmende leeuw en jaartal. Een vroeg voorbeeld van een Wederopbouwboerderij is Emminkhuizenlaan 8.

Vóór de sloop zijn de toenmalige boerderijen in de Groep uitgebreid gedocumenteerd, zodat later een gelijkwaardige boerderij herbouwd kon worden. Ze zijn herbouwd naar voorbeeld van wat er stond of naar voorbeeld van bebouwing uit de omgeving. De boerderijen zijn overwegend klein en middelgroot van schaal. De achterliggende gedachte bij de herbouw was niet zozeer om de bebouwing te moderniseren, maar om zoveel mogelijk de historische situatie te reconstrueren. Mede hierdoor zijn de Wederopbouwboerderijen niet altijd herkenbaar. De gevelsteen van de leeuw die uit de vlammen herrijst is vaak het enige merkteken.

Gevelsteen

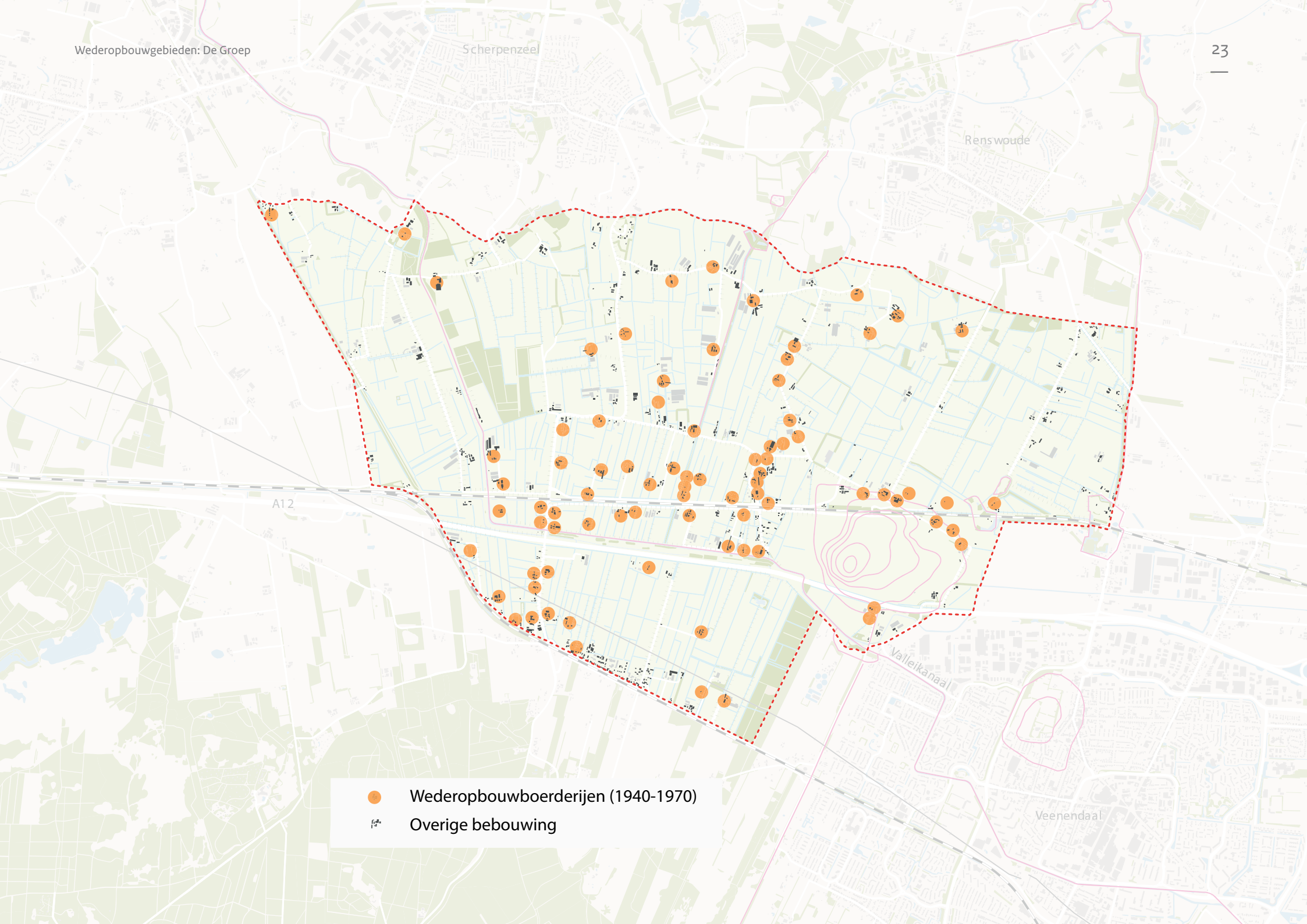
In hun functionele indeling zijn de Wederopbouwboerderijen meestal gebaseerd op het type dat in deze streek van oudsher voorkwam: een boerderij bestaande uit één groot volume waarin het woonhuis en de stal onder één dak zijn gekoppeld. In de Groep is het moderne principe waarbij de woon- en werkfunctie in aparte gebouwdelen worden gescheiden niet terug te vinden. De originele bouwtekeningen van de Wederopbouwboerderijen hebben een aantal kenmerken. Zo is voordeur van de woning aangebracht in de zijgevel (de langgevel) en liggen de woonkamer en de keuken aan de voorgevel (kopgevel). De entree geeft toegang tot een relatief grote hal (de Geut). Aan de trap naar de verdieping is een "opkamer" gekoppeld met daaronder een half verdiepte kelder. Verder is er een directe verbinding tussen het huis en de deel via een deur in de Geut. De deel heeft grote staldeuren in de achtergevel.

Situatie van een boerderij vóór en na de Wederopbouwperiode (afbeelding: RCE)

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Herbouwde boerderijen na oorlogsschade, reconstructie van de historische situatie.
- Wederopbouwboerderijen markeren het inundatiegebied van de Grebbelinie.
- Wederopbouwboerderijen gebouwd naar vooroorlogse situatie: één groot volume met woonhuis en stal onder één dak en met stijlkenmerken van vóór de Wederopbouw.
- Wederopbouwboerderijen zijn verschillend van vorm en karakter.
- Gevelstenen markeren de Wederopbouwboerderijen.

● Wederopbouwboerderijen (1940-1970)

■ Overige bebouwing

Bijzondere elementen

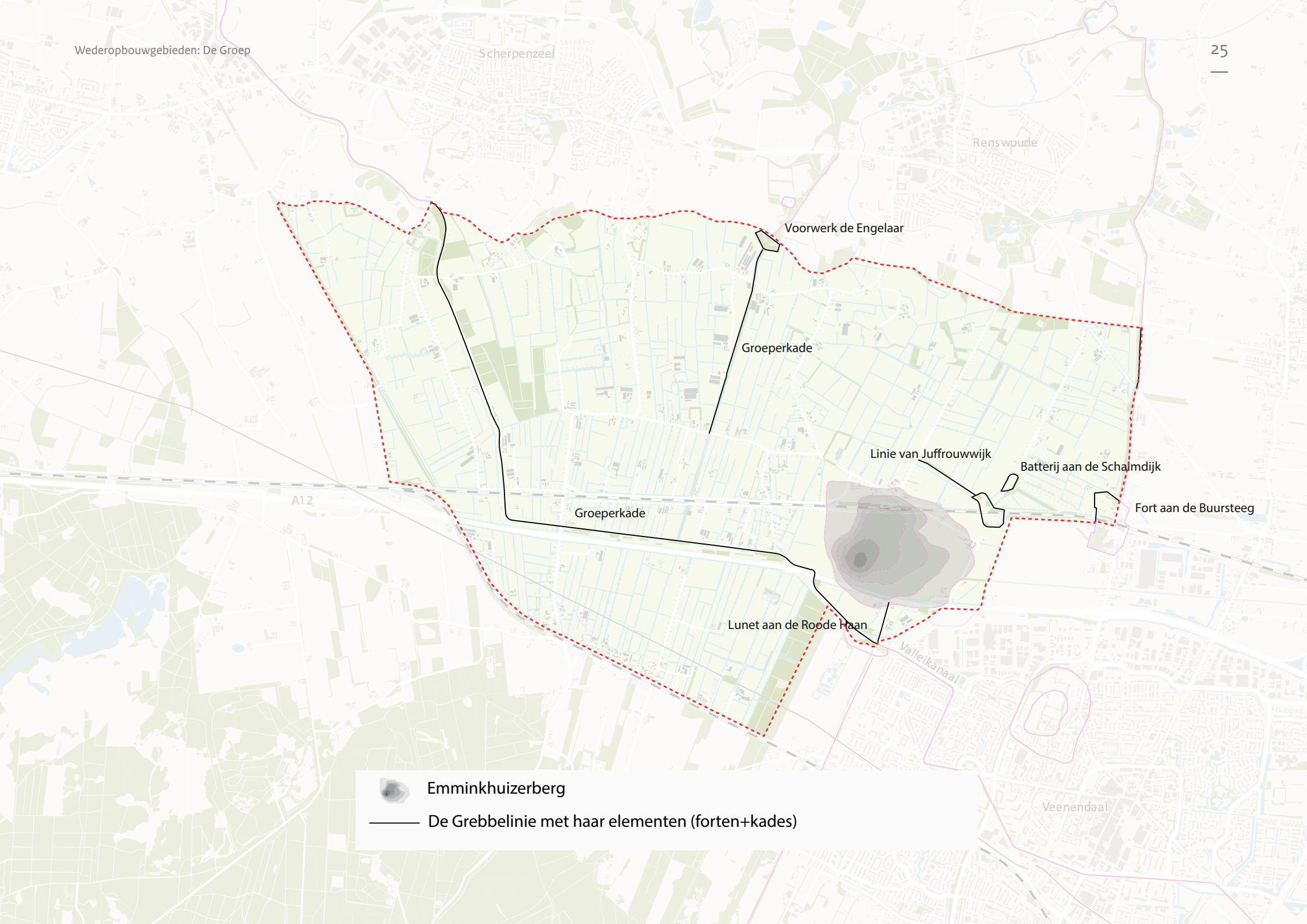
Een bijzonder element in de Groep is de Grebbelinie en de bijbehorende recentere onderdelen uit de Tweede Wereldoorlog. In het gebied is de linie nog herkenbaar aan het liniepad, de Groeperkade, Werk aan de Engelaar, de Batterij op de Schalmdijk. Een andere opvallend elementen is de heuvel de Emminkhuizerberg. In de Wederopbouwperiode is het reliëf hier in stand gehouden.

Kernkwaliteiten behouden in Wederopbouwperiode:

- De Grebbelinie en bijbehorende elementen.
- De Emminkhuizerberg.

De Groeperkade

Emminkhuizerberg

De Grebbeline met haar elementen (forten+kades)

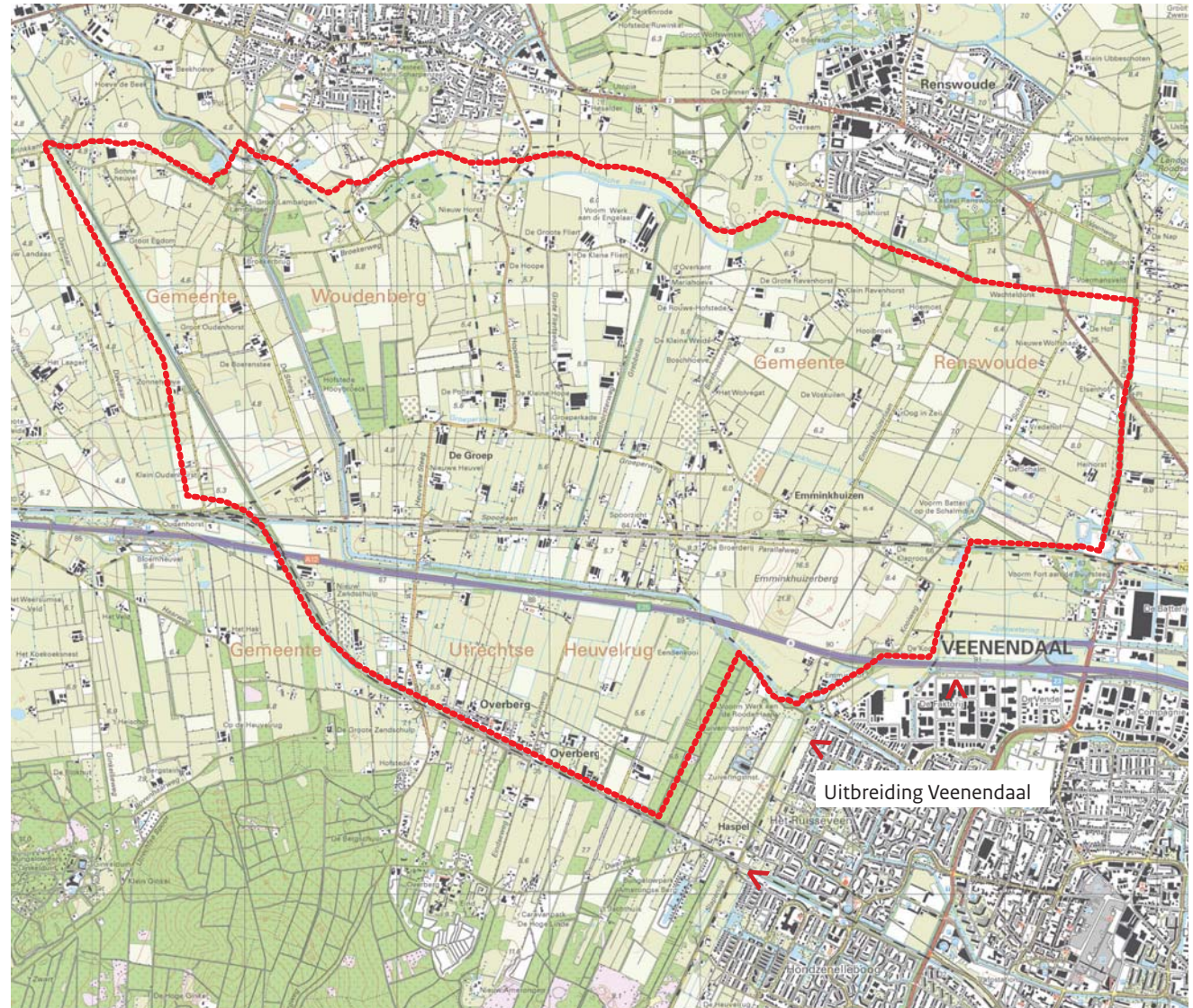
Huidige situatie

De Groep is een kleinschalig verkaveld landschap gebleven. Zo is in de periode na de ruilverkaveling weinig veranderd in de ontsluiting, verkaveling en waterhuishouding van het gebied. De 'Wederopbouwkenmerk' is echter niet duidelijk zichtbaar in het gebied, omdat de ambitie voor modernisering ontbrak bij het herstel van de oorlogsschade.

De grootste verandering is de intensivering van de landbouw en met name in de groei van de varkenshouderij. De open ruimte in het landschap staat onder druk door de schaalvergroting van de bebouwing op de boerenerven. Er zijn nieuwe woningen en agrarische erven in het buitengebied gebouwd en er zijn vooral veel nieuwe grote stallen bijgebouwd op bestaande erven. Weinig Wederopbouwboerderijen werken nog volgens de oorspronkelijke functionele indeling. Vanwege schaalvergroting van het agrarische bedrijf en de behoefte aan meer woonruimte is de deel veelal bij het woonhuis getrokken. Het bewoonbaar maken van de deel en het opwaarderen van de hele boerderij als moderne woning, heeft verregaande gevolgen gehad voor het uiterlijk. Bovendien zijn deze boerderijen op de achtergrond geraakt door de grote nieuwe stallen eromheen. Vaak is de originele gevelsteen het enige kenmerk dat verwijst naar de Wederopbouw.

De spoorweg Amersfoort – Rhenen is opgeheven. Dit traject is tot 1972 als goederenspoor in gebruik gebleven. In 1972 werd het deel van Woudenberg-Scherpenzeel tot Rhenen gesloten voor alle vervoer, en in 1988 volgde het traject van Leusden tot Woudenberg-Scherpenzeel.

Verder is er na de Wederopbouwperiode nieuwe beplanting aangebracht volgens historische structuren. De Grebbelinie is de afgelopen jaren gerestaureerd en beter zichtbaar gemaakt.

Kernkwaliteiten

Bijzonder aan het Wederopbouwgebied De Groep is de nauwgezette reconstructie van de oorspronkelijke situatie van vóór de Wederopbouwperiode. De tijdslaag van de Wederopbouwperiode is dan ook niet duidelijk herkenbaar aanwezig. De reconstructie uit zich onder andere in de herbouw van de oorspronkelijke boerderijen (of soortgelijke) en het herplanten van groenstructuren. Diverse lokale architecten werden betrokken bij de reconstructie, waardoor er niet specifiek één type wederopbouwboerderij te duiden is. Er werd teruggegrepen op de historische situatie (na uitgebreide documentatie) of stijkenmerken daarvan. De Wederopbouwboerderijen markeren het inundatiegebied van de Grebbelinie en sommige boerderijen zijn herkenbaar aan een gevelsteen.

Elementen die al in het gebied aanwezig waren zoals de Grebbelinie en de Emminkhuizerberg zijn veelal behouden. Bestaande wegen zijn verbeterd en/of verhard en de aanleg van de A12 is tot uitvoer gebracht. Ook de waterhuishouding is verbeterd door bestaande waterlopen te verbeteren.

Massa-ruimte

- Vooroorlogse massa-ruimte verhouding nagenoeg hersteld.

verkaveling

- Kleinschalige verkaveling grotendeels gehandhaafd.
- Behoud van verschil tussen slagenverkaveling in het zuiden en blokverkaveling in het noorden.

ontsluiting

- Verbeterde en/of verharde wegen.
- Realisatie Rijksweg 12 (A12).

water

- Rechtgetrokken Lunterse Beek.
- Verbrede Valleikanaal en enkele hoofdwatgangen.
- Schaalvergroting in het slotenpatroon op enkele plekken.

groen

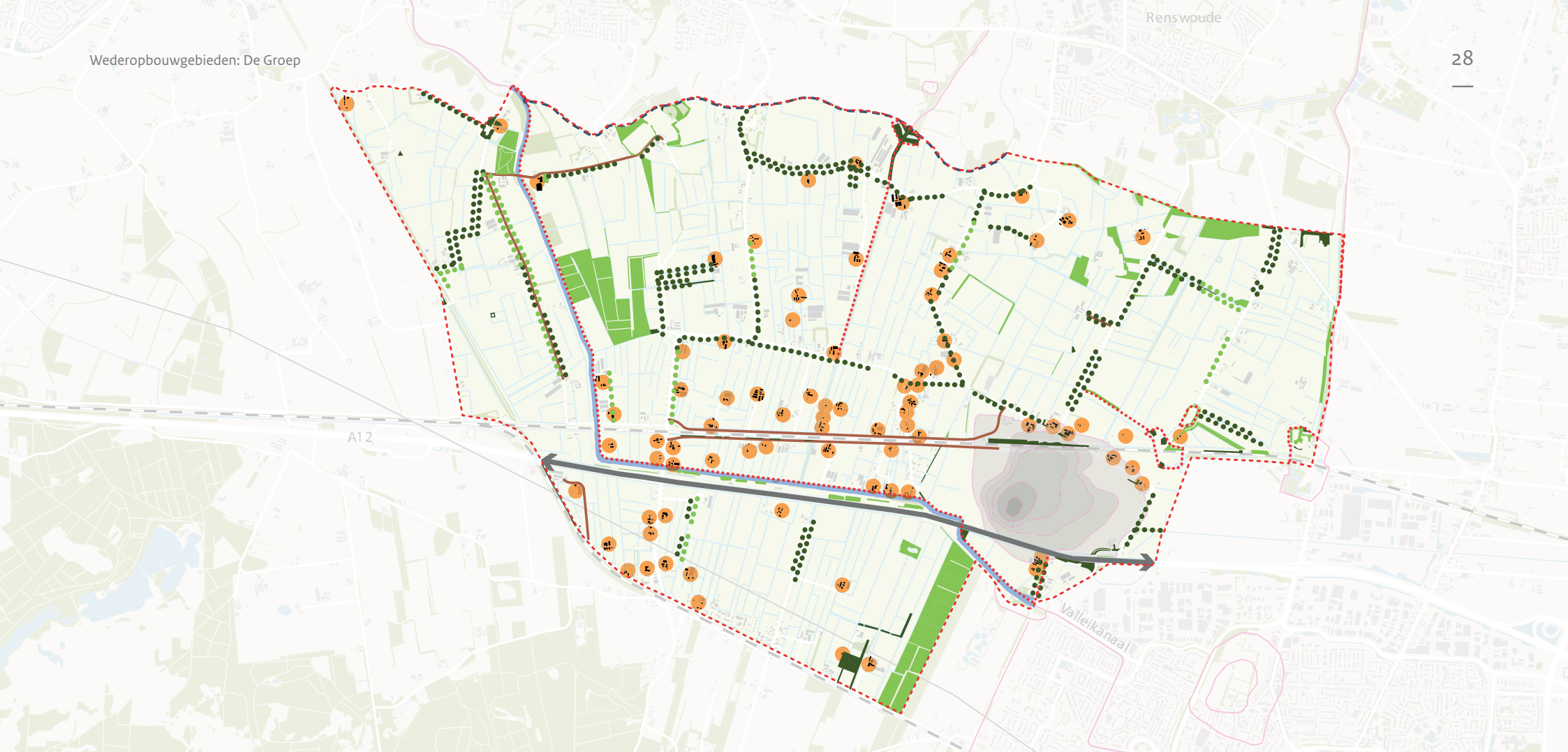
- Herstelde groenstructuur door nieuwe aanplant na oorlogsschade.
- Nieuwe beplanting (laan en groen).

bebouwing

- Herbouwde boerderijen na oorlogsschade, reconstructie van de historische situatie.
- Wederopbouwboerderijen markeren het inundatiegebied van de Grebbelinie.
- Wederopbouwboerderijen gebouwd naar vooroorlogse situatie: één groot volume met woonhuis en stal onder één dak.
- Wederopbouwboerderijen zijn verschillend van vorm en karakter.
- Gevelstenen markeren de Wederopbouwboerderijen.

behouden bijzondere elementen

- De Grebbelinie en bijbehorende elementen.
- De Emminkhuizerberg.

- Grebbelinie en haar elementen (forten+kades)
- Wederopbouwboerderijen (1940-1970)
- Groenstructuur van vóór de Wederopbouwperiode (behouden/hersteld)
- Groenstructuur uit de Wederopbouwperiode (1940-1970)
- Wegen die verhard zijn in de Wederopbouwperiode (1940-1970)
- Rechtgetrokken beek tijdens Wederopbouwperiode (1940-1970)
- Valleikanaal
- Emminkhuizerberg
- ➔ A 12

Bronnen: **Anita Blom (red.):** Atlas van de Wederopbouw Nederland 1940-1965, Ontwerpen aan Stad en land. (onder andere gebaseerd op Landschapsplan, 1952). **Berendsen, H. J. A. (2005):** Landschap in delen. Overzicht van de geofactoren. **Feddes Olthof en Franz Ziegler (2014):** Wederopbouwlandschappen: de laag van maakbaarheid, onderzoek naar Haskerveenpolder en De Groep. (onder andere gebaseerd op Rapport voor de ruilverkaveling Heiligenbergerbeek, met bijlagen kaarten landschapsplan en plan wegen en waterlopen (1969) van de Centrale Cultuurtechnische Commissie en de Ruilverkavelingsovereenkomst Luntersebeek I, met bijlagen Eigenarenkaart oude en nieuwe toestand (1953) eveneens van de Centrale Cultuurtechnische Commissie). **H+N+S, (2014):** Wederopbouwgebied Ruilverkaveling Beltrum. Analyse en aanbevelingen. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2015):** Beltrum I. Een landelijk gebied van nationaal belang. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011)** Ruilverkaveling. Gids Cultuurhistorie 18, 2011. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2015):** Beltrum I. Een landelijk gebied van nationaal belang. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:** Wederopbouwgebieden. Geraadpleegd via: <http://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/wederopbouwgebieden>. **Van De Bergh, S. (2009):** Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985.

Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid. De functies van de verzorgingsstaat. De functies van de verzorgingsstaat. Geraadpleegd via: <http://www.wrr.nl/publicaties/samenvattingen/samenvatting-de-verzorgingsstaat-herwogen/2-de-functies-van-de-verzorgingsstaat/>

Colofon

Gebiedsdocument De Groep en omgeving
Samenstelling en tekst: Land-id
Afbeeldingen en foto's: zijn afkomstig van Land-id tenzij anders vermeld.
De tekeningen en het kaartmateriaal zijn vervaardigd door Land-id.
Luchtfoto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Siebe Swart,
Ontwerp: Tegenwind grafisch ontwerp

Bij het tot stand komen van deze publicatie is zoveel mogelijk getracht toestemming te krijgen voor het beeldgebruik van de oorspronkelijke rechthebbenden of hun uitgevers. Indien een rechthebbende denkt aanspraak te kunnen maken op een beeld, dan kunt u contact opnemen met InfoDesk info@cultureelerfgoed.nl

Er heeft geen nader gedetailleerd veldonderzoek plaatsgevonden in het kader van deze gebiedsbeschrijving.

©Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2016

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat voor de bescherming van het roerende en onroerende erfgoed van nationaal belang. Met specialistische kennis stimuleert de dienst een goede zorg voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap, beeldende kunst en kunstnijverheid.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
033 – 421 7 421 | fax 033 – 421 7 799
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl